

Tükröt tartó korrektúrák

Bevezetés

A XV–XVI. századi magyar nyelvű kódexekben sok olyan nyom rejtőzik, amelyekre eddig nem fordítódott kellő figyelem. E kéziratok tollhibái és javításai kutatási témává csak a legújabb kódexkiadási sorozat munkálatai nyomán váltak, amikor is a javításokról, törlésekről, betoldásokról kötelezően készítenő filológiai jegyzetek – bizonyos mennyiség elkészítése után – világossá tették, hogy a hibák korántsem véletlenszerűek, ezekben rendszer van. Az is egyértelművé vált, hogy a kéz csak a kivitelező, a háttérben agyi folyamatok állnak, a tévesztések ezek lenyomatai. A hibák jelentősége az, hogy segítségükkel bele lehet látni azokba a folyamatokba, amelyeket a hibátlan szövegek eltakarnak. A pszicholingvisztika ismert, közkeletű metaforája a hibákat ablakoknak nevezi, amelyeken át a kognitív folyamatokra lehet látni.¹

A történeti hibatipológia ómagyar vonatkozásban számos elméleti kérdést vet fel.² Ezekből a továbbiakra nézve most csak a legalapvetőbb megállapításokat említjük:

- (1) Az ómagyar kódexek előállításának fő módja a másolás, gyakran a többszörös másolás; ez a szövegkeletkezés szempontjából *írottól* – *írott* szövegprodukciónak jelent.
- (2) A másolás során két nagyobb mentális fázissal kell számolni:
  - (a) Elsőként az *olvasási* fázissal, amelynek során az optikai elemzést, a betűfelismerést egy graféma–fonéma (betű–hang) megfeleltetés követi. Miután ez megtörtént, a folyamat átkapcsol a beszédpercepció szintre.³
  - (b) Ezután következik a második, a *leírás* fázisa, amelyet egy – immár ellenkező irányú – fonéma–graféma (hang–betű) átváltás előz meg.

¹ Fromkin, V. A. (1973), Introduction, in Fromkin, V. A. (ed.), *Speech Errors as Linguistic Evidence*. The Hague–Paris, Mouton. 44. és Nottbusch, G. (2008), *Handschriftliche Sprachproduktion. Sprachstrukturelle und ontogenetische Aspekte*, Tübingen, Max Niemeyer. 56.

² Az egész problémakörre összefoglalóan I. Haader L. (2014), A kritikai forráskiadások egy hozadékáról. Elvi megfontolások egy ómagyar hibatipológiához, in Laczkó K., Tátrai Sz. (szerk.), *Elmélet és módszer*. Budapest, ELTE Eötvös József Collegium. 87–103.

³ Gósy M. (2005), *Pszicholingvisztika*, Budapest, Osiris. 368.

Kétszer történik tehát váltás a betűk és a hangok között. Ehhez járul az a – vizsgálatunk szempontjából szerencsésnek mondható – korspecifikus körülmény, hogy a magyarban ebben a korban még nem létezik helyesírási norma. Két eltérő hangjelölési rendszer él egymás mellett: a többjegyű mellékjel nélküli, valamint az egyjegyű mellékjeles helyesírás, és keveredik is jelentős mértékben egymással.⁴ Ugyancsak nem beszélhetünk még nyelvi normáról sem ebben az időben.

Míndezek a körülmények a másolók számára a hibázás (bizonyos esetekben csak a látszólagos hibázás) lehetőségét sokszorozták meg, a félévezreddel későbbi kutatás számára pedig hozzájárultak a szöveg úgynevezett antropológiai vizsgálatának esélyéhez.⁵ Ahhoz, hogy élénk állhasson egy-egy scriptori habitus abban a kitettségekben, mondhatni esendőségben, amelyet róla csak a kézírásos közeg, a kéziratosság tud felmutatni. A hibázások ugyanis egyénspecifikusak: jellemzők X vagy Y scriptorra. Ha viszont több X vagy Y scriptor azonos típusú korrekciói halmozódnak és összeadódnak, annak a korról is lehet már mondanivalója.

Mindkét lehetőség szemléltetésére álljon itt egy-egy példa.

Egyénspecifikus hibázások

A hibák – ahogy éppen szó volt róla – mentális eredetük miatt jellemzők a szöveg létrehozójára, következésképpen jól használhatók a kézazonosításban is – a kezek identifikálása pedig a kódexkiadások során gyakori probléma. Kiugró példa erre az Apor- és a Lányi-kódex közös kezének az esete. Az AporK.-ben jellegzetes hibatípusok nyomán olvadt eggyé az a kéz, amelyet egykori kiváló kiadója, Szabó Dénes még három különböző személyhez kötött.⁶ A továbbiakban pedig ismét csak a hibáknak köszönhetően derült ki – először még csak nem is a kézírás, hanem a Nyelvemléktár nyomtatott szövege alapján! – hogy a LányiK. első kezében szintén ugyanezt a scriptort tisztelhetjük.⁷ Azaz némi parafrázissal: A hibád elárul téged. A Lányi-kódex (1519) különlegessége, hogy benne – mint a premontrei apácák számára

⁴ Vö. Kniezsa I. (1952), *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*, Budapest, Akadémiai Kiadó. 102–143. és Korompay K. (2003), *Helyesírás-történet*, in Kiss J., Pusztai F. (szerk.), *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris. 293–297.

⁵ Vö. Tóth Zs. (2015), *Kézírtos nyilvánosság a kora újkori magyar nyelvű íráshasználatban: medialitás és kulturális másság*, *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015), 625–650.

⁶ Szabó D. (1942), *Apor-kódex*, Kolozsvár, Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet. XV–XVI.

⁷ Haader L. (2017), *Egy neurolingvisztikai eset a 16. század elejéről: az Apor- és a Lányi-kódex közös keze*, in Forgács Tamás, Németh Miklós, Sinkovics Balázs (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tan-szék. 95–108.

magyarra fordított ordináriumban – újra és újra előkerülnek ugyanazok a szavak: az ünnepek, a hórák, a zsolozsmarészek megnevezései; e ténynek a hibák szempontjából lesz szerepe.

Az alábbiakban az AporK.–LányiK. közös kezének, feltehetően egy premontrei szerzetesnek a hibáiból következik egy röpke válogatás.

Betűkihagyás

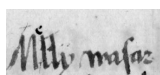
A scriptor feltűnően gyakran felejt ki betűket a szavakból. Ezen belül is megfigyelhető, hogy:

- az *e* és az *r* a két leggyakrabban kimaradt betű;
- a szó második betűjét hagyja ki leginkább, ami a szótagszerkezet miatt rendszerint az első magánhangzó;
- a sorvég hibát indukál.

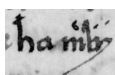
Ezeket hol javítja, hol nem, többször nem, mint igen. Megjegyzendő, hogy az ómagyar hibatipológiában elvileg csak a javított, mégpedig a saját kezűleg javított helyek számítanak adatnak, ennél a scriptornál azonban – kellő indoklással – a javítatlan eseteket is figyelembe lehetett (vagy inkább kellett) venni.⁸

Néhány javított eset:

melj

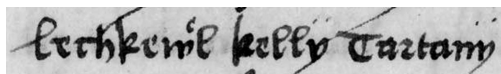

LányiK. 91/10

LányiK. 98/1

-val/-vel rag

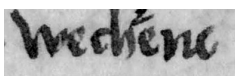

LányiK. 179/11

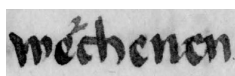
(Négy esetben is utólag van betoldva ebbe a ragba az *e*.)

⁸ Vö. Haader 2017:97–98.

A *vecsernye* különféle szóalakjaiból szintén négyszer hagyta ki az *r*-et (LányiK. 12/9, 17/1, 64/4-5, 69/13), pótlása több esetben is rossz helyre sikeredett:

LányiK. 69/13

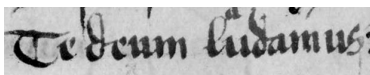
LányiK. 12/9
(*werchenen*)

Kihagyott *r*-et érintő további korrekciók a LányiK.-ben:

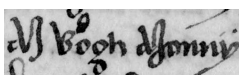
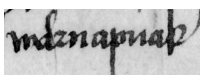
sempiterne (83/9), *Nocturnusra* (167/7), *crux* (165/9), *soltarba* (70/10).

Más betű kifejejtésének javítása ugyanott:

yanosnak (50/5), *uolth* (167/11), *dominjkaerth* (18/8), *zolosmaÿa* (162/3).

LányiK. 38/11 (*laudamus*)

és a pótlásakor előforduló hibás korrekciók:

LányiK. 60/9 (*Bodgh*)LányiK. 55/13 (*wasrnapnak*)

Példák javítatlan betűkihagyásokra:

AporK:

nep-|dnek (180/8–9), *nÿawalÿst* (184/5), *embet* (184/21), *That* (185/19 és 221/13), *Legÿnek* (185/23), *ff-|ldnek* (187/5–6), *ÿdÿssegere* (187/14); *pter* (217/3), *prdikallotwala* (221/10), *Flele* (222/6), *wlna* (222/9), *wla* (226/1).

LányiK:

adwnt (5/9), *conpcÿo* (9/10), *klly* (49/3, 63/8, 120/2), *klene* (100/11), *Lechkewl* (51/1), *egÿb* (52/2), *ÿnn-|p* (173/1–2), *Ewangÿlium* (84/13) stb; *pst* (15/5), *ladamust* (7/9, 51/10), *ludes* (39/1), *ladesba* (53/2), *wlua* (64/2), *wlaminenew* (108/10–11), *thaath* (10/9; – összesen 21 esetben fordul elő), *ferynak* (108/10), *ferybā* (160/5), *de mga* (120/1), *ew mga* (152/9), *alth* (162/8), *suffrgiumat* (131/6), *zolsma* (166/9), *walmÿ* (172/3) stb.

wesiculus (13/1, 106/7, 154/7, 168/4), *wethenjere* (33/2);
meg wala ~ *meg uala* (= válva, 52/9, 152/8-9, 154/1), *Brejjar* (152/11),
Myklonak (12/1) stb.

Az *e* és az *r* kimaradása a javítatlanul hagyott esetekben ugyanúgy jellemző, mint a javítottaknál.

Betűtöbblet

Feleslegesen betoldott betűk jelentős számban fordulnak elő mindkét kódexben:

AporK.:

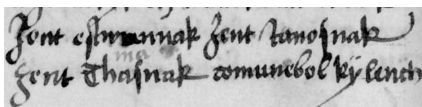
ezetendemnek (182/14); *enllensegemtowl* (203/7), *zernynen* (216/7-8),
segelejed (179/16), *zamalaltassal* (179/18), *Alagjyatok* (180/22),
Aneselmws (218/7), *kegyetelensegenek* (227/1).

LányiK.:

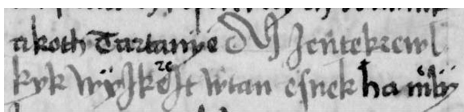
antjofonat (28/9, 48/10), *pasalmusra* (32/11), *pasalmusjs* (69/7),
yanosorol (49/6), *zolosamajyat* (123/10), *Mjokor* (163/7),
Responsoriummat (95/3); *meg tanjnt* (17/7), *wechernjnet* (97/8),
weternjnen (26/8), *vetermenjere* (84/2-3), *tahahat* (92/10),
zererynt (95/4), *mondodotok* (48/3), *ezedebe* (29/6) stb.

Szórészhiány

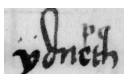
Javítva:

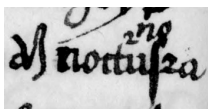
LányiK. 50/13 (*Thamasnak*)

LányiK. 91/10 (*wyzkerez*)

LányiK. 5/1 (*jdnepeth*)

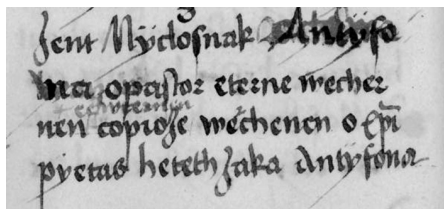
LányiK. 152/6 (*nocturnosra*)

Javítatlanul (LányiK.):

wasaarpon (19/3), *warnap* (74/8), *ja deo patri* (47/12), *hethedcha* (49/3; több helyen jól: hetedszaka 'die Woche hindurch'), *wechmyē* (88/12), *Bodh azzonyj* (97/10-11, 98/3), *octayarol* (176/3, ugyanitt helyesen is).

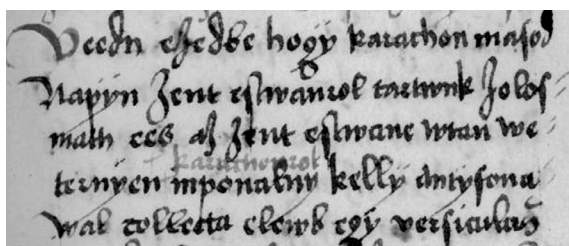
Szóhiány

A hiányzó szó rendszerint a környezetétől ellenkező tintaszínnel interlineárisan van pótolva. Az így betoldott egységek a LányiK.-ben megoszlanak a zsolozsmázáshoz kötődő tartalmas szavak: *veternyén*, *karacsonyról*, *alleluia*, *laudesre*, *antifona* és – a pszicholingvisztika szerint kevesebb fixálásban részesülő – „grammatikaibb” jellegű rövidebb szók között: *kell* (kétszer is), *az*, *mit*, *azután*, *azaz* és a (latin) *vide* között.⁹ A szóbetoldás nem is egy esetben többszörösen javított, „zavarodott” részekben jelenik meg.

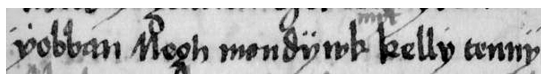
LányiK. 12/8–9

(*wechernen ees wternen copioze*)

LányiK. 49/11

(*zent estwane wtan wternyēn inponalnij kellyj*)

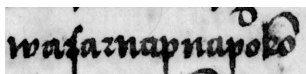
LányiK. 79/9

(*Megh mondjwkw mjyt kelly tennyj*)

⁹ Gósy 2005:363.

Sorrendi hibák

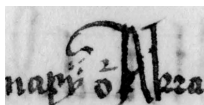
Nagy arányban vannak képviselve, uralkodó tévesztés az *anticipáció*. Leggyakrabban az adott hely utáni 1. és 2. betűt hozza előre a scriptor. A LányiK.-be írt szövegében előforduló 66 anticipációból 53 az első két betűt érinti; az *e* és az *r* itt is főszerepet játszik.

LányiK. 106/6

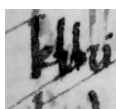
weternjere (kétszer; 152/10 és 133/6 – *e*-ből javítja az *j*-t)

A javítás olykor különös. Az *orakra* szóban például az anticipált *k*-t szó belsőjében nagy *A*-vá alakította:

LányiK. 64/1

A korrekció többször nem sikerül hibátlanra. Az alábbi esetben például a *kell* szóban (ami rendszeresen *kelly* alakban jelenik meg) egy ízben a harmadik betűt anticipálta, azaz az *y*-t hozta tévesen előre, a javításkor annak két szárára írta az *l* betűket (*kllj*), az *e* azonban kimaradt:

LányiK. 63/8

Rögzült tévesztések

Az eddig bemutatott példaanyagban is feltűnhetett, hogy a scriptor a másolás folyamán ugyanazokat a hibákat több ízben is elköveti (*that*, *mely* stb.), valamint hogy ugyanazon szavak leírásával viaskodik.

Három jellegzetesebb szó esetében álljon itt a LányiK. összes javítatlan hibavariációja:

vasárnap:

wasaarpon (19/3)

wasrnapnak (55/13)

wasrnapon (67/8–9 és 180/10)

warnap (74/8)
wasarnapnakon (106/13)
wasarnatol (106/5)

vízkereszt:

wyz kerzet (47/1)
wyz kerztnék (70/7)
wykerezth (62/6 és 74/5)
wyzkerzth (hatszor; 4/3, 70/7, 71/5–6, 72/3, 76/9–10, 82/8)
wyzkereznapyk (35/3)

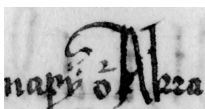
vecsernye, veternye:

wechnyen (88/12)
wechernynet (97/8)
wchernyen (131/1–2)
weternyenen (26/8)
wethenyere (33/2)
veternyenere (84/2–3)
wternyen (12/9, 129/13, 172/8)
wternyere (115/8–9)

Az itt bemutatott esetek a scriptor elkövette hibáknak csak egy töredékét képviselik, ám ezek alapján is megállapítható, hogy ennyi és ilyen jellegű – részben javítatlan vagy jól-rosszul javított – tévesztés háttérében a nyelvi jelek agyi feldolgozásának valamilyen zavara állhat. Belőlük – a mai pszicho- és neurolingvisztika tapasztalatai alapján – okkal lehet arra következtetni, hogy a diszgráfia önmagában, vagy a diszlexiával is társult diszgráfia jelensége a XVI. század elején sem volt ismeretlen. Ma az említett tudományágak a károsodás helyét és típusát kísérletes körülmények között vizsgálják. Az ómagyar korra nézve ez a módszer természetesen szóba sem jöhet. Az egyetlen járható út a feltárt és elemzett anyag beillesztése a ma ismert képbe – annak a tudományban elfogadott elvnek az alapján (uniformitási vagy azonosági elv), hogy azok a (rég) folyamatok/állapotok, amelyeket nem ismerünk, mert nem ismerhetünk, feltehetően hasonlóan zajlottak azokhoz a maiakhoz, amelyekről rendelkezünk ismeretekkel. Ha a megfigyelt és feljebb dokumentált zavarokat (elízió, addició, szubsztitúció stb.) ezen elv alapján megpróbáljuk beilleszteni a kísérletes neuropszichológiai vizsgálatok mintáiba, a perifériás diszgráfia megállapításai illenek rájuk: a betűk jólformáltságának képessége megőrződik – a formák változékonysága mellett. (Ezért nem volt véletlen, hogy Szabó Dénes az írásképe alapján az AporK.-ben három különböző kéz művének látta a scriptor munkáját.) A neurolingvisztikai kísérletes vizsgálatok az ilyen pácienseknél a grafémikus tár sérültségét

feltételezik, ami a graféma kiválasztásának folyamatát károsíthatja. Innen eredhet, hogy egyazon szóban fordulnak elő nagy- és kisbetűk.¹⁰ Erre is látunk példát:

LányiK. 64/1 (órakra)

LányiK. 26/2 ([k]arácsony)

Szokás említeni az elválasztási zavarokat is.¹¹ Bár az ómagyar korban nem volt normatív elválasztási rendszer (sem), a scriptorok szótagtudata elég világosan megmutatkozik. Vannak szinte a mai szabályok szerint elválasztó másolók, és vannak olyanok, mint ez a scriptor, akik a szótagelv követésétől igen távol állnak:¹²

ystene-|wnk (AporK. 183/18–19)

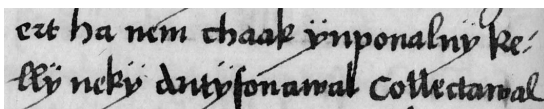
zentse-|gben (AporK. 11–12)

kegetle-|nnek (AporK. 187 14–15)

w-|echernjeth (LányiK. 31/2–3)

kere-|zth (LányiK. 62/2?3)

w-|asarnap (LányiK. 55/3–4)

ke-|lly (LányiK. 178/7–8)

Neurolingvisztikai megállapítás, hogy a diszgráfia típusai egymásba játszanak, keverednek. Bizonyos hibái alapján e scriptornál sem lehet kizárni azt, hogy fennállhatott nála egy centrális fonológiai diszgráfia is. Erre utalhat, hogy a kisebb lexikális-szemantikai reprezentációjú szavakban feltűnően gyakran hibázik (*kell, nem, hanem, tehát, maga, demaga*).

¹⁰ Rodrigues de Carvalho, J. et al. (2014), Acquired dysgraphia in adults following right or left-hemisphere stroke, *Dementia e Neuropsychologia* September 2014, 236–242.

¹¹ Csépe V. (2005), *Kognitív fejlődés-neuropszichológia*, Budapest, Akadémiai. 238.

¹² Haader L., Korompay K. (2014), A kódex scriptorai és helyesírásuk, in Haader L., Kocsis R., Korompay K., Szentgyörgyi R. (szerk.), *Apor-kódex*. Budapest, Székely Nemzeti Múzeum, OSZK, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 61–80.

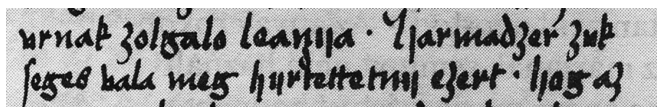
Korspecifikus hibázások

Ezek vizsgálatok az azonos vagy hasonló típusú korrekciók halmozódását keressük különböző scriptorok esetében. A hasonló hibatípusokat felmutató másolók között vannak név szerint ismertek: Ráskay Lea, a Nyulak szigeti dominikánák jelessége, Velikei Gergely, a Keszthelyi kódex scriptora, Legény Kató, a Gömör-kódex nyolcadik keze. Névtelenségében is kiemelkedő a Lobkowitz-kódex 3. és egyben a Debreceni kódex 2. keze, de számos más scriptornál is előfordulnak az alább tárgyalandó jelenségek: egy irányba mutató korrekciók, vagy – ami még beszédesebb – dokumentált bizonytalanságok. Ilyenek:

Zöngés-zöngétlen ingadozások

– *t ~ d*:

hyrtettety ~ *hyrdettety* (HorvK. 87/10 – mindkét betű áll)¹³

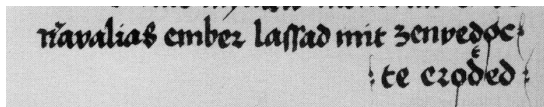
HorvK. 87/10

<*hýrtet*> *hýrdettetnek* (DomK. 76/5)

dudasara ~ *tudasara* (DomK. 235/9 – mindkét betű áll).

tany <*d*> *tuanyod* (GömK. 101/6–7)

erqded ~ *erqted* (LobkK. 171/20)

LobkK. 171/20

– *k ~ g*:

ra <*g*> *anak* – *rakanak* (MargL. 4/15–16)

gerjed ~ *kerjed* (LobkK. 171/6)

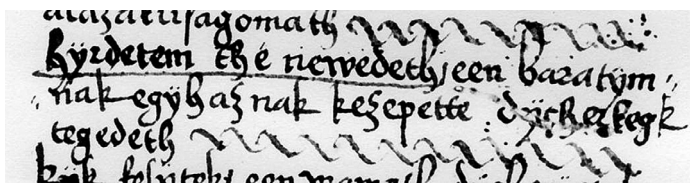
zokogyam (ÉrsK. 171a/5) a *g* fölött *k* áll, egyik sincs törölve

engemet ~ *enkemet* (DebrK. 322/6, l. még 307/14, 261/1, 272/20, 277/2, 286/6)

zombatognak ~ *zombatoknak* (DöbrK. 323/14)

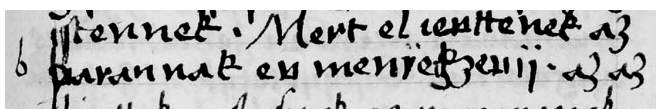
dýcherlegk (KeszthK. 40/14), itt a sor végére került később egy *k*, anélkül, hogy a *g*-t törölte volna, vö. KulcsK.: *dýcherlek* (41/22)

¹³ A szimbólumok értelmezéséhez: a → a scriptor javítását jelenti, a ~ azt, hogy egyik változat mellett sem döntött, mindkettőt meghagyta. A scriptor által törölt szöveg csúcsos zárójel: < > között áll.

KeszthK. 40/14

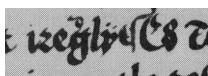
- p ~ b:

parannak → *barannak* (HorvK. 231/22)

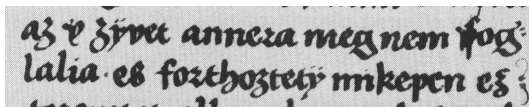
HorvK. 231/22

Fonéma-graféma átváltási problémák (hangjelölési nehézségek)

- A [gy] fonéma jelölésével kapcsolatos útkeresések:

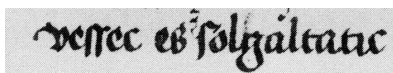
kqkeri → *gqkeri* (DebrK. 233/4)*kqker* → *gqker* (LobkK. 151/6)*ireglj* ~ *iredlj* (DebrK. 234/13; a *d* a *g* fölött interlineáris betoldás, mindkettő meg van tartva)

DebrK. 234/13

Hod → *Hog* (DebrK. 287/11)*hok* → *hog* (DomK. 321/26)- Az [f] fonéma jelölése *v*-vel:*vogadkozás* → *fogadkozás* (LobkK. 79/5)*voglalia* → *foglalia* (LobkK. 94/7–8)

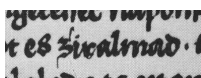
LobkK. 94/7–8

- A szibilánsok jelölésének bizonytalansága:

solgaltatic → *zsolgaltatic* (LobkK. 96/19)

LobkK. 96/19

ziralmad → *zsiralmad* (DebrK. 246/14)

DebrK. 246/14

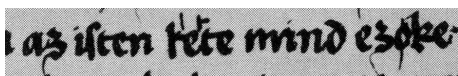
as → *azs* (DebrK. 305/9)

Az ilyen adatok száma a DebrK.–LobkK. közös kezénél közelíti az ötvenet. A scriptor saját jelölésmódja [sz és z] értékben *s*, [s és zs] értékben *z* volt, azaz éppen fordítva, mint az általános kódexgyakorlat. Ezeket „javítja” (pontosabban elbizonytalanítja) úgy, hogy a saját jelölés fölé némileg elcsúsztatva beszúrja a szokásos gyakorlatnak megfelelő grafémát, amelyet a másolandó szövegben láthatott. A saját jelölések német hatást mutatnak.¹⁴

Ilyen megfeleltetés más kezek számára sem lehetett idegen: javítatlanul több kéznél is fel-feltűnedezik, pl. a GömK. 8. kezénél: *serelmedet es zeretetedet* (GömK. 115/20 és 116/6).

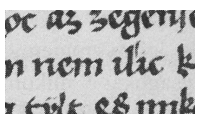
– Mássalhangzó-rövidülés intervokális helyzetben:

tete → *tette* (DebrK. 253/16)

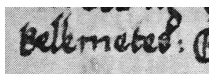
DebrK. 253/16

ilic → *illic* (LobkK. 144/10)

LobkK. 144/10

kelemetes → *kellemetes* (WeszprK. 150/19)

WeszprK. 150/19

karhostatacnak → *karhostattacnak* (LobkK. 69/4)

felfualkotata → *felfualkotatta* (DebrK. 254/3–4)

¹⁴ Kniezsa 1952:72, 93, 101.

Ilyen esetek tömegesen maradnak javítatlanok is, mint pl.:

valttotal meg (GömK. 155/16–17)

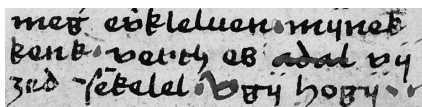
meleted (PozsK. 65/13)

elened (PozsK. 66/2)

Seresed, Seresetek (SzékK. 368/5, 7); stb.

Lexémát érintő javítás

mjñekkenk. verth es <adal> vjzed sēkelel (GömK. 119/18).

GömK. 119/18

A bemutatott korrekciók interferenciajelenségre utalnak. A hibák legnagyobb része a másolás második fázisában, a fonéma–graféma átváltáskor keletkezik. A *hangzó* szintből, az akusztikai jelből kiinduló fonéma–graféma átváltás bizonyos scriptoroknál német megfeleltetési kódrol (is) árulkodik: az *f* *v*-ként jelenik meg, a zöngés mássalhangzó zöngétlenként realizálódik (és fordítva), a *gy*-nek megfelelő grafémát keresi a scriptor, németes hangjelölés lép elő a szibilánsok jelölésében, az intervokális helyzetű mássalhangzók megrövidülnek stb. A kódexmásolók között van (legalább) egy scriptor, akiről nagy valószínűséggel állítható, hogy német anyanyelvű volt.

A német kontaktushatás a vizsgált korban több oldalról is létrejöhetett. A korrektúrák tapasztalatai alapján az ómagyar kontaktusokban tehát két szállal is érdemes számolni. Eddig csupán latin hatásról volt szokás beszélni, a kódexmásolók hibázásai és bizonytalankodásai alapján azonban német hatás is kimutatható. A kettő azonban több jellemzőben különbözik egymástól.

A *német* hatás inkább az élőbeszédbeli kétnyelvűség következményének tekinthető, a beszélt nyelven keresztül hatott, a fonológiai–fonetikai rendszert érintette, a grammatikait nem. Lexikai hatás, bár előfordul (lásd a fent idézett *senkel* adatot), nem jellemző, ezek többnyire a forrásra utalhatnak, bár a fenti scriptor választása az *adal* és a *senkelél* között mindenképpen beszédes.

A *latin* hatás kulturális csatornákon át érkezett, az iskoláztatással és a fordításiirodalommal jelent meg. A grammatikai rendszert érintette, a fonológiai nem.

Szociolingvisztikai szempontból a kétfajta hatás két különböző réteghez kötődött. A latin az egyetemjáró, kódexfordító rétegre hatott, a másolóokra nem – vagy nem jellemzően, mert a két funkció csak ritkán esett egybe. A német hatása viszont elsősorban a másoló rétegnél figyelhető meg, és egyénhez kötött. Az egy scriptoriumban másolók közül sem jellemző mindenkire.

A szigeti scriptoriumban például Ráskay Lea, Legény Kató kézírataiban jól látható, Sövényházinál nem jelentős; az ugyanazon forrást másoló scriptorok közül Velikei Gergelynél (KeszthK.) kimutatható, Pápai Pálnál (KulcsK.) ugyanazon szöveghelyeken nem; stb.

A latin kontaktushatás ebben a korban a férfiak privilégiuma volt, a németé a női scriptorok munkáiban is jól látszik.

Befejezésül

Az elemzett két eset talán hihetően tudta igazolni, hogy a kéziratos szöveg-produkció, s ezen belül azok a nyomok, amelyeket a hibázások és korrektúrák jelentenek, a kutatás számára lehetőséget adnak arra, hogy akár 500 év távlatából is rekonstruálni lehessen – bizonyos mértékig – a scriptori habitust, a szöveget létrehozó egyének mentális folyamatait. Megerősíthető tehát a nyelvészet oldaláról is az alábbi, az irodalomtörténet szempontjából tett megállapítás: „A könyv nemcsak valamilyen műfajban megírt és valamilyen poétikai minták követésével komponált elvont szöveg, hanem biografikus tárgy [...] identitások lenyomatainak megőrzője.”¹⁵

¹⁵ Tóth 2015:649.